

Universitetsbibliotekets utställningskatalog 49

Utställningsansvarig: Björn Dal

Bibliotheca Döbeliana

Utställningen pågår 16 juni - 25 okt 2007

UNIVERSITETS
BIBLIOTEKET
100
ÅR
PÅ HELGONABACKEN

Akademiritmästaren Carl Peter Mörths porträtt av Johan Jacob von Döbeln. Tillhör Lunds universitets konstsamling (LUK 706)

Johan Jacob Döbelius ansikte har vi alla mött på flaskorna med vatten från Ramlösa, den hälsokälla han upptäckte, undersökte och öppnade för allmänt bruk den 17 juni 1707, Karl XII:s 25-årsdag.

Johan Jacob var född i Rostock den 29 mars 1674, son till Anna Elisabetha von Hillen och Johann Jacob Döbelius, professor i medicin och matematik. Efter studier i Rostock, Köpenhamn, Danzig och Warszawa, promoverades han 1695 till doktor i Rostock. På en resa till England 1696 blev han "väderdriven" till Göteborg – och valde att stanna och praktisera som läkare där. Det är alltså en västlig storm som kan tillskrivas äran av att ha fört honom till vårt land.

Efter att ha rest till Stockholm och blivit känd för sin skicklighet utnämndes han till provinsialläkare i Bohuslän. I samband med en utrikes resa fick han då han återvände en motsvarande tjänst som guvernementsmedicus i Skåne i mars 1699.

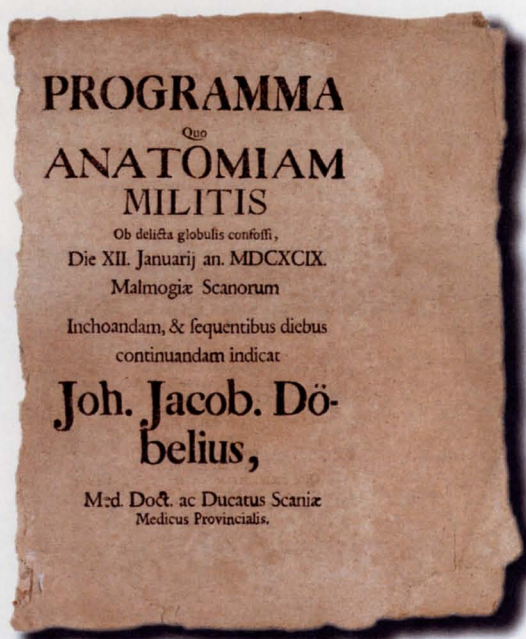
Karriären fortsattes med att han 1704 blev direktör över Malmö Barnhus, 1709 stabsmedicus vid Stenbocks trupper i Skåne och från 1710 professor i medicin vid Lunds universitet. Han verkade också som akademiens räntekammarinspektör och beklädde rektorsämbetet vid tre tillfällen, 1717, 1729 och 1742. Han var också den som initierade och påbörjade utvecklingen av biskopens trädgård till en botanisk trädgård. På andra våningen i universitetshuset i Lundagård inrättade han en anatomisk teater lik den i Uppsala och vid flera europeiska universitet.

När Karl XII vistades i Lund 1716 vann Döbelius "dess synnerliga nåd". Han adlades von Döbeln 1717, blev 1733 medlem av Kongl. Vetenskapsocieten i Uppsala och 1736 av den tyska Acad. Naturae Curiosorum.

Johan Jacob gifte sig 1698 med köpmansdotter Dorothea von Minden i Göteborg, ett äktenskap som begåvades med sex barn varav fyra överlevde. De bodde först i Malmö, sedan i Lund och slutligen på säteriet Björkholm i Halland. Dorothea dog 1737 och Johann Jacob gifte året efter om sig med änkan Maria Scheuer (Margareta Scheuerle) i Lund.

Von Döbeln dog den 14 januari 1743 av en förkylning. Han efterlämnade en anseelig förmögenhet, till en del samlad genom upphandlingar för den Svenska armén under Danska kriget.

Johan Jacob uppges ha varit älskad och aktad som lärare, kvick och livlig i umgänget och talade med iver "högt, häftigt och friskt". Han utövade under de första åren av sin tjänstetid en betydande verksamhet som administratör såväl i universitetets som provinsens och statens allmänna ärenden. Denna hans duglighet var särskilt värdefull under de brydsamma förhållanden som universitetet och statsverket hade att verka i under det långvariga kriget.

Programförklaringen till dissektionen på en avrättad soldat i Malmö 1699. Den följde Collegium Medicum i Stockholm rekommendation att dissektion årligen "warder hållen så på mans som qwinnos personer, til hwilkes wärckställande wår öfwerståthållare tienlige subjecta, när så lägenheten der til gifwes, må anordna och låta afföllia".

Medicinaren och professorn

Efter en flera år lång studierresa till en rad europeiska universitet blev den endast 20-årige Johan Jacob Döbelius medicine doktor i Rostock 1695. Sedan han 1699 tillträtt tjänsten som guvernementsmedicus för Skåne utförde han i Malmöhus slottskällare en dissektion på en avrättad soldat. Dissektionen annonserades som ett evenemang - när ett "cadaver humanum" fanns att tillgå skulle det främst gagna vetenskapen genom att medicinstuderande deltog men kunde även locka en intresserad allmänhet på en sär egen upplevelse. Efter förättningen begravdes liket efter vanliga ceremonier.

Johan Jacob hade förlorat sina föräldrar i pesten då han bara var 10 år gammal. Som läkare mötte han pesten igen i Skåne 1710-13. Han fick då uppgiften att sammanställa en skrift om pestmedel, den trycktes i Lund och är daterad den 2 januari 1711, *Tre inwärtas och ett uthwärts pestmedel, ibland många läkedomar uthvalde*. I samband med detta hade han också förklarat att han inte kunde åtaga sig att betjäna eventuella pestsjuka i Malmö, rollen som särskild pestmedicus fick beklädas av Johan Tomsson. Denne publicerade genast *Oförgripeliget förslag huru den nu mycket giängse og gruwelige farsoten må genom Guds nåd märkeligen hemmas till allas behageliga tjenst*, daterad den 28 januari.

Döbelius drog sig undan den direkta kontakten med de pestsmittade och när pesten 1712 nådde Lund och Malmö flyttade han med sin familj till kungsgården i Dalby. Hot om att dra in hans tjänst som guvernementsmedikus fick honom inte att resa till pestsmittade orter.

Flera av de studenter som var respondenter på von Döbelns 12 dissertationer blev framstående forskare. En var Kilian Stobaeus som 1720 försvarade *De fame laesa* (som behandlar hungern och nämner såväl bulimi som anorexi), andra Johan Gottschalk Wallerius, *De caussa chymificationis* 1733, Nils Retzius Vampiris, non *Vampiris, sed producto quodam morbo-so, incubi nomine dudum noto*, 1737, och Johan Leche *De mumia Ægyptiaca*, 1739.

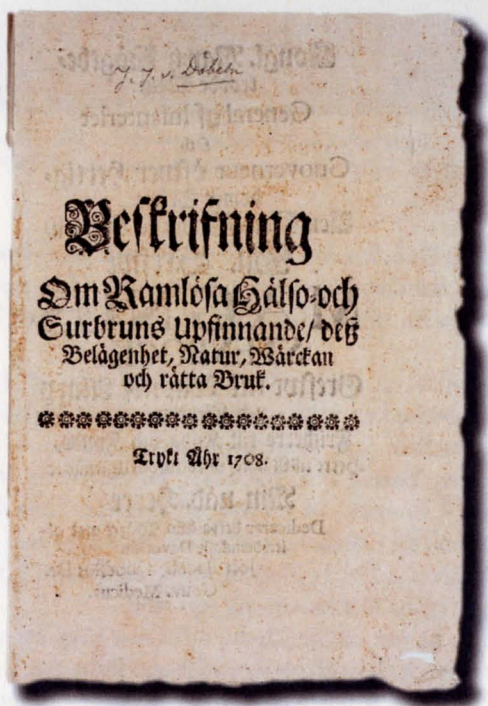
Företagare och affärsman

Döbelius var företagsam och utvecklade tidigt en febril affärsverksamhet. Han samarbetade med en handelsman Lorentz Münter i Malmö och från 1703 övertog de det 1783 öppnade Kronobarnhuset i Malmö och påbörjade där kläd- och uniformsfabrikation med egen stampkvarn och färgeri. Övergivna föräldralösa barn var ett stort problem och barnhusens uppgift var att minska tiggeriet genom att barnen togs omhand, uppfostrades, undervisades och sattes i arbete med textilier. Ull importerades från Rostock och åren kring 1710 levererade Döbelius 1000 hattar, 1000 rockar och 1000 mantlar till kavalleriet för 26.000 dlr smt och 6000 par skor till armén. Verksamheten avslutades 1713 sedan hans kompanjon avlidit. Döbelius begärde inte kontant betalning av kronan och blev därmed en viktig krigsfinansiär. Som pant för sina fordringar fick han Kungsgården i Dalby.

Döbelius övriga verksamhet under 1700-talets första år kan följas i bevarade dokument. Utöver anläggandet av Ramösa hälsobrunn anlade han en väderkvarn på en av bastionerna i Malmö och öppnade gästgiveri i Tottarp mellan Dalby och Malmö. År 1711 erbjöd han sig att hyra ut rött kläde till akademibänkarna vid solenna högtider.

Ramlösa hälsobrunn

Redan under sin tid i Göteborg fick Döbelius höra talas om det hälsosamma vattnet i en källa vid Helsingborg. Efter undersökningar av vattnet var han övertygad om dess nytta och källan öppnades för allmänheten 1707. Döbelius blev vårt lands första brunnsläkare och förskönade Ramlösa brunn som med tiden utvecklades till en mondän brunn- och badort. Mineralvattenfabriken etablerades 1912 och vattnet exporteras idag till 35 länder. Det porträtt som akademiritmästare Carl Mörth målade av Johan Jacob von Döbeln 1726, ligger till grund för porträttet på etiketten som pryder flaskorna med vattnet från Ramlösa. Med en årlig produktion av 200 miljoner flaskor sprids bilden av von Döbeln i mer än en halv miljon exemplar varje dag!

Det lilla häftet från 1708 som beskriver Ramlösa hälsobrunn är endast känt i en handfull exemplar.

Biblioteket

Johan Jacob Döbelius planerade att med insamlade medel kunna öppna ett studiehjem vid Universitet som skulle ge obemedlade studenter kost och logi under de svåra krigsåren i början av 1700-talet. Med Karl XII i staden försökte han förverkliga projektet med kungligt stöd, men när det misslyckades blev den insamlade summan otillräcklig. Efter medgivande från de större bidragsgivarna blev genom permutation pengarna istället använda för böcker till biblioteket.

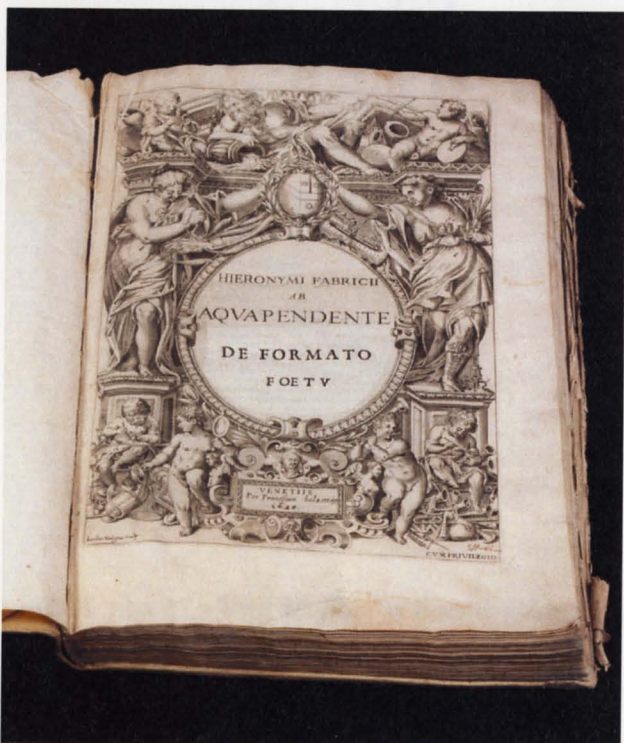
År 1718 överlämnade von Döbeln en betydande samling böcker "som intet på biblioteket äro befintliga, men likväl nödvändiga". Det var omkring 1400 verk bundna i ett tusental volymer till ett beräknat värde på 753 daler silvermynt och 40 öre. Huvuddelen av böckerna kom från von Döbelns eget bibliotek, som berikats med arv från fadern och morfadern. Gåvan kompletterades 1730 med en mindre samling böcker som biblioteket förvärvade genom köp.

Ståtliga volymer i blindpräglad svinskin och med röda snitt samsas med volymer som av sparsamhet bundits i pergamentblad från kasserade handskrifter.

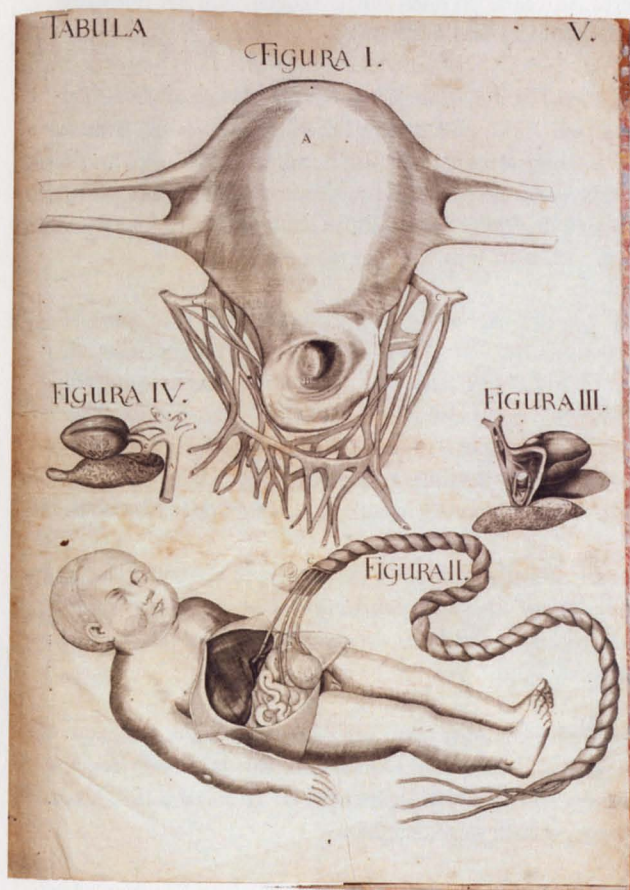
Bibliotheca Döbeliana är ett vitt bibliotek, merparten av böckerna kom från faderns bibliotek i Rostock och är bundna i Tyskland. De centraleuropeiska bokbindarna använde under 1500- och 1600-talen företrädesvis svinskin och pergament, och böckernas ljusa ryggar ger biblioteken en säregen karaktär.

De flesta böckerna är bundna i pergamentband från tiden. Många är sällsynta verk, en del högst anmärkningsvärda rariteter och dyrbara planschverk som idag bara är kända i ett fåtal exemplar. De flesta ämnesfält är representerade, men medicin, teologi, filosofi, klassiska författare, historia och språkvetenskap dominerar – en femtedel av samlingen är medicin.

Bara i ett fåtal av böckerna i Bibliotheca Döbeliana har Johan Jacob Döbelius skrivit sitt namn. Den framstående italienske anatomen och läkaren Hieronymus Fabricius verk *De formato foetu*, tryckt i Venedig 1620, bär Döbelius namnteckning blygsamt placerad längst ner till höger på titelbladets bild (förstorad på katalogens sista sida). Fabricius var en framstående läkare som publicerade en rad viktiga verk och förmådde Venedigs styresmän att bygga en anatomisk teater i Padua. Den fick bära hans namn och efter hans död reste staden en staty över honom.

Denna bokskatt införlivades i bibliotekets huvudsamling, och det projekt som nu påbörjats avser att identifiera von Döbelns böcker och återskapa det imponerande biblioteket i en sammanhållen uppställning. Biblioteket ska också presenteras i en påkostad volym som ger en bred skildring av Johan Jacob von Döbelns liv och gärning, liksom en fullständig katalog över biblioteket med enstaka särskilt intressanta böcker speciellt exponerade och beskrivna.

En av planscherna i Michael Rupert Beslers mycket stora bok (67 x 48 cm) *Admirandae fabricae humanae muliebris* (1640) avbildar ett foster med navelsträng. Fostrets utveckling och förlossningsläran var centrala forskningsfält för tidens läkare och många verk publicerades i dessa ämnen. Besler var läkare och apotekare och hade ett av tidens förnämsta naturaliekabinett.

Utställningen bygger bl.a. på följande källor:

Eva Gerle, *Lunds universitetsbiblioteks historia fram till år 1968*, Lund 1984.

Bodil E. B. Persson, *Gud verkar med naturliga medel. Pestens härjningar i Skåne 1710-1713*, Lund 2006.

J. F. Sacklén, *Sveriges läkare-historia*, del 1, Nyköping 1822.

Karl-Heinz Jügelt, manuskript till Bibliotheca Döbeliana (2007).

Utöver material ur UB:s samlingar visas kopior av dokument från Lunds universitets arkiv.

I Sverige infördes den Gregorianska kalendern 1753, och invigningen av Ramlösa brunn den 17 juni svarar idag mot den 30 juni.

Textavsnitt ur Döbelius

Beskrifning om Ramlösa Hälso- och Surbruns upfinnande, dess belägenhet, natur, värkan och rätta bruk, 1708.

Uti gamle Tijder och långt för det sidsta Skånske Krijg, har man effter Bonden Swen Nilssons Berättelse (hwilken öfwer 50 Åhr bodt i Ramlösa) intet gierna wågat sig offtare dijt, der Kiällan är, än om Sommaren, när man welat slå Gräs, emedan det varit mycket osäkert i Anseende till dhen tiocke Skogen, som der tilförende stätt, hwarest en hoop Röfware och Mördare hafft sitt Tillhåld ...

Men i sidste Krijgz-tijden här i Skåne, då en sådan odräglig Heeta öfwer alt i Landet war, att både Sädh och Gräss på Marcken bortwissnade och alla Brunnor och Dammar uthtorckades, hwarföre och i Wästra Ramlösa så wähl som annorstädes wid Brunnorne blefwo Skyldtwachter uthsatte till att wachta Watnet; Så begynte de Svenska att gå dijt och drucko af detta Wattnet esomofftast; ty som det aldrig monde tryta och så skiönt och klart utur Klippan rann ...

Watnet springer utur en hög Klippa, hwaruppå stora Träen wäxa, som gifwa Skugga och Förtäck. Klippan är som en Grotte, deels af Naturen, deels i förledet åhr uthuggen, och Gången dertill så blefwen upförd, att man nu med Commoditet kan gå dijt och stå törr derwid och dricka, dessutan blifwer en annan plaisirig Gång gjord, som förer up öfwer Klippan till angenähme Skogar och Lundar, der man kan see åth Siön och Sundet, skolandes på samma Ställe och ett Skiuhl blifwa upbyggt, hwarunder Brun-Giästerne uti Rägnowäder kunna sig uppehålla och dricka.

Elliest och låter detta watnet för dess Subtilitetz skuld intet föra sig lång wäg utan stor Förlust af sin Krafft, och när man låter det rinna i Glaassen, lærer man see, huru det geer Perlor och huru se små delarne deruti en lång Stund up- och neder spela, lijkasom wore det godt Wijn.

Jag har sielf druckit deraf och ett temligt quantum på en gång ändå, men utan den ringaste Incommoditet, ja ibland dem, som i förledit åhr drucko starckt deraf, wore också delicate Fruentimmer, hwilke om Morgonen 15 till 18 Glass à 10 Untzer der af drucko och aldrig klagat sig hafft ondt dereffter.

Suurbruns-Watnet i sig sielf smakar, lijka som alla berömde Suur-Brunnar, något bläckachtigt, och innehåller en subtil Järn-Vitiol, så och något Alun och Swafwel, warandes och sjelfwa Klippan ef en sådan Arth, att dhen innehåller Swafwel, något Ahlun och Vitriol, ty desse äre de Ämbnen och rätte Ingredientier, som till Hälso- och Surbrunner nödwändigt erfordras.

Döbelius

LINNÉ 2007